

BİLİNÇALTI REKLAMCILIĞA GİRİŞ: BİLİNÇ VE BİLİNÇALTINI ANLAMAK¹ INTRODUCTION TO SUBLIMINAL ADVERTISING: UNDERSTANDING THE CONSCIOUSNESS AND SUBLIMINAL

Dr. Öğretim Üyesi Sefer DARICI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, sdarici@cumhuriyet.edu.tr orcid.org/000-0002-3630-4511, Sivas / Türkiye

ÖZET

Felsefi olarak, bilinç ve bilinçaltı kavramları, insanın ilk varoluşuna ve insanın kendi varoluşunun sorgulanmasına kadar geri uzanabilir. Farklı disiplinler, tarih boyunca anlam ve kullanımları ile ilgili olarak bu kavramları incelemiş ve araştırma konusu yapılmıştır. Bilinç ve bilinçaltı ile ilgili olarak, farklı disiplinlerin bakış açıları ve çalışma metodolojilerinden kaynaklanan hem kavram hem de kapsam açısından tartışmalar vardır. Bilinç ve bilinçaltının kullanımındaki anlamsal farklılıklarına sadece araştırmacıların uygulamalarında veya isimlendirmelerinde değil, aynı zamanda medyada ve günlük hayatta da rastlanılmaktadır. Bilinçaltı reklamcılık açısından, bilinç ve bilinçaltı kavramlarını anlamak, bu alanda yapılacak gelecekteki çalışmalar için çok önemlidir. Kavramsal olarak, reklam disiplini açısından bilinç ve bilinçaltı kavramlarının doğru analizi, uyarıların nasıl algılandığı ve algılama süreci için de sağlam bir temel sağlayacaktır. Bu çalışmada, tarihsel sürecinde bilinç ve bilinçaltını kavramsal olarak bilinçaltı reklamcılık açısından inceleyerek, literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışma aynı zamanda kavramsal tanımlamalar da yaparak, muhtemel bilinçaltı reklamcılıkla ilgili gelecekteki araştırmalara sağlıklı bir yön verip, katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilinçaltı Reklamcılık, Bilinç, Bilinçaltı, Karar Verme, Pazarlama

ABSTRACT

Philosophically, the notions of consciousness and subconscious can be traced back to the first existence of human being and the questioning of man's own existence. Different disciplines have studied these concepts regarding their meaning and usage throughout history, and the subject of research has been made. Regarding consciousness and subconsciousness, there are also discussions in terms of both concept and scope, arising from the perspectives and working methodologies of different disciplines. Semantic differences in consciousness and subconscious are not only found in researchers' applications or naming, but also in the media and in daily life. In terms of subliminal advertising, understanding the concepts of consciousness and subliminal is very important for future studies in this field. Conceptually, the correct analysis of consciousness and the subliminal concepts in terms of advertising discipline will also provide a sturdy basis for how stimuli are perceived and the perception process. In this study, it is aimed to contribute to the literature by examining

¹ Bu makale yazarın İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 04.11.2019 tarihinde kabul edilen, Dr. Öğretim Üyesi Serdar Çöp danışmanlığındaki "Tüketici Marka Tercihin Eşikaltı Görsel Uyarılar İle Manipülasyonu" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

consciousness and subconscious conceptually in terms of subconscious advertising in its historical process. The study also aims to make a healthy direction and contribute to future research on possible subconscious advertising by making conceptual definitions.

Keywords: Subliminal Advertising, Consciousness, Subliminal, Decision Making, Marketing

GİRİŞ

Bilinç ve bilinçaltı kavramları tarih boyunca farklı disiplinlerin üzerinde çalıştığı ve tartıştığı bir konudur. Felsefi açıdan bu tartışmayı insanın ilk varoluşuna ve hatta insanın varlığının sebeplerine ilişkin sorgulamalara kadar götürebiliriz. Her iki kavrama da medyada, gündelik hayatta farklı anlamlar yüklediğini görmek mümkündür.

Bilinç ve bilinçaltı kavramları geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Kavramların geniş kullanımı nedeniyle oluşan farklı bakış açıları, anlamsal olarak değerlendirmelerde de farklılıklar oluşturmaktadır. Bu durum, akademik olarak farklı disiplinlerde yapılan çalışmalarda da kendini göstermektedir. İnsanların bu kavramları geniş bir anlam yelpazesi içinde kullanıyor olmalarının sebeplerinden birinin vermiş oldukları kararlarla ilgili olduğunu da söyleyebiliriz.

İnsanlar kararlarının bilinçli olduğunu düşünme eğilimindedirler. Ancak karar ve davranışlarımızın büyük bir kısmında bilinçaltı süreçler hâkimdir (Bargh, 2014). Bilinçli olarak farkında olmadığımız bu durum, aslında karar vermeye ilişkin süreçlerin tamamen rasyonel şekilde gerçekleştiği varsayımına da tezattır. İnsanların rasyonel karar verdiğine ilişkin varsayımlar yerini irrasyonel süreçlerin hükümdarlığına ilişkin varsayımlara bırakmaktadır.

Bilinçaltı reklamcılık açısından, bilinç ve bilinçaltı kavramlarını anlamak, bu alanda yapılacak gelecekteki çalışmalar için önem arz etmektedir. Son yıllarda literatürde, bilinçaltı uyaranların insan beyni, tutum ve davranışları üzerindeki etkileri geniş bir şekilde araştırılmaktadır. Özellikle reklamcılık ve pazarlama alanında yapılan araştırmalarda bilinçaltı uyaranların tüketicilerin davranışlarını ve marka tercihlerini etkiyelebildiği gösterilmiştir (Karremans, 2006; Wänke, 2016; Andersson vd., 2017). Kavramsal olarak, reklam disiplini açısından bilinç ve bilinçaltı kavramlarının doğru analizi, uyaranların nasıl algılandığı ve algılama süreci için de sağlam bir temel oluşturulmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada, tarihsel sürecinde bilinç ve bilinçaltını kavramsal olarak bilinçaltı reklamcılık açısından inceleyerek, literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışma ayrıca kavramsal tanımlamalar da yaparak, muhtemel bilinçaltı reklamcılıkla ilgili gelecekteki araştırmalara sağlıklı bir yön verip, katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. BİLİNÇ KAVRAMI

Bilinç ve bilinçaltı kavramlarına gündelik hayatta, iletişim araçlarında, medyada, literatürde farklı anlamlar yüklenmekte ve değişik şekillerde kullanılmaktadır. Bu anlamlar genellikle sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta çoğu zaman kullanıldığı yere ve içeriğe göre belirlenebilmektedir. Bilinç gündelik hayatta uyku halinden çıkış, farkındalık, herhangi bir şeyin farkında olma, zarardan uzaklaşma, kaçınma anlamlarında kullanılabilir. Medya organlarında ise olayların içeriğine bağlı olarak değerlendirilebilmekte, politik tutumlardan, zararlı alışkınların farkında olmaya kadar geniş bir yelpazede kullanılabilir. Medyada; herhangi bir şeyi zihnen kavrama ve toplumsal rollere uygun davranış kalıpları sergilemekten, satın alınacak/alınan ürünleri bilme/tanıma durumuna kadar yaygın bir şekilde yer verilmektedir. Bu nedenle bilinç ve bilinçaltı kavramlarının yer, zaman, içerik ve ilişkilendirilmelere göre farklı anlamlar yüklenebilmektedir.

Her iki kavramla ilgili olarak literatürde ortak bir tanımın yapıldığına rastlanılmamıştır. Literatürde farklı disiplinlerin farklı tanımlamalar kullandığı görülmektedir. Bilincin tanımı ile ilgili bu durumu eleştiren Tura (2011) şunları ifade etmektedir:

“... son on beş yirmi yıla gelene kadar bilinci bir doğa olayı olarak incelenebilir, araştırılabilir ve açıklanabilir bir kavram, doğabilimsel bir teori nesnesi haline dönüştürmemize imkân verecek ciddi çalışmalar yapılmadı. Bugün bilinç konusunda yaşadığımız güçlük belki bir zamanlar ilk kimyacıların atom kavramını felsefeden bilimsel bir kavrama devşirme aşamasında yaşadıkları güçlüklerle benzetilebilir”

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne bakıldığında bilinç; “1. isim İnsanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği, şuur. 2. Temel bilgi, temel görüş. 3. ruh bilimi Algı ve bilgilerin zihinde duru ve aydınlık olarak izlenme süreci, şuur.” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2018). Jean Paul Sartre ise bilinci “...varlığı içinde, varlığının hiçliğinin bilinci olan bir varlık” olarak nitelendirmektedir (Sartre, 2009). Bu açıdan bakıldığında bilinci, insanların kendisini tanımlarken de yine kendisini kullandığı, başvurduğu bir varlık olarak da nitelendirilebilir. Enç ise bilinci tanımlarken algı ve bilgileri ön plana çıkararak bunların “anlıkta duru ve aydınlık olarak izlenme süreci” olarak ifade etmektedir (Enç, 1974). Bu tanımlamada bilincin bir zaman dilimi şeklinde ve “an” ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Özkan ise bilinci tanımlarken, “...insanın bilme, anlama, hissetme ve bunların farkına varma, içinde yaşadığı ortamdan ve kendinden haberdar olma, iç ve dış uyaranların, tepkilerin farkına varma halidir. Kısacası bilinç kendi varlığının farkında olma durumu” ifadelerini kullanmaktadır (Özkan, 2002). Bu açıdan baktığımızda bilincin haberdar ve farkında olma durumunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Freud’da bilincin o anda farkında olunan düzey ile ilgili olduğunu belirtmektedir (Freud, 1963). Freud’un yaklaşımında bilince ilişkin olarak zaman ve farkındalık vurgusu dikkat çekmektedir.

Literatürde yapılan tanımlamalarda bilince ilişkin en önemli vurgunun ‘farkında olma hali’ olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu noktada Freud’un yaklaşımı önem kazanmaktadır: “Bir şeyin bilincinde olma süreci her şeyden önce duyu organlarımızın dış dünyadan aldıkları algılara bağlıdır” (Freud, 1998: 395’ten akt. Sungur, 2007: 171). Duyu organlarımızın dış dünyadan aldıkları uyaranlar, bilincin ve birşeyin farkında olma halinin en önemli belirleyicilerinden biri denilebilir. Jung aynı noktada bilinçliliği ifade ederken bireyin içinde bulunduğu ilişkilerin dış dünyayı algılamasına ve onu tanımasına sebep olduğunu belirtir. (Jung, 2001: 71’den akt. Odacı, 2007: 23). Bu bağlamda bilinçli farkındalık olarak nitelendirilen durumun aslında dış dünyanın, çevrenin duyu organları vasıtasıyla sağlıklı bir şekilde algılanmasıyla ilgili olduğu da söylenebilir.

Jung bilinci, ‘üst tabaka’ olarak nitelendirirerek “okyanuslarınkine benzer derinliklere yayılmış bilinçaltının üzerinde yüzen” bir yapıya benzetmektedir (Jung, 2010). Jung bilincin “bir tür çevreye dönük algılama ve yönelme organı” olduğunu belirterek “...işlevlerinden biri nedeniyle beynin yarımküreleri içinde” yer aldığını ifade etmektedir (Jung, 2010). Jung ayrıca bilincin, ruhun tamamı demek anlamına gelmediğini, ruhun temelde insan vücudun her yerine yayılan, sinir sisteminin bir işlevi olduğunu belirtmektedir (Jung, 2010). Jung’un bu açıdan insan ruhuna atfettiği değer ve kapsam bilinçten daha geniştir. Ancak bilinci ruhtan bağımsız olarak nitelendirmemektedir.

Bilinç ve ve bilinçdışının birbirini tamamladığını belirten Jung, bunların aynı zamanda ruhsal yapıyı oluşturan yapılar olduğunu ifade etmektedir (İnanç ve Yerlikaya, 2011: 70). Jung’un bakış açısından bilinç ve bilinçdışının birbirini tamamlayan yapısının, ruhtan bağımsız olmadığı ve onun

içinde yer aldıkları sonucuna ulaşılabilir. Bilincin fizyolojik bir fonksiyon olduğu varsayımında bulunan Carlson ise tıpkı davranışlarda olduğu gibi bilincin, beynin kimyası ve yapısındaki değişikliklerle değişebileceğini ifade etmektedir (Carlson, 2011: 215).

Bilincin tanımlamalarında dikkat çeken fizyolojik ve ruhsal ayrımların farklı bakış açılarının tezahürü olduğu söylenebilir. Bu açıklamalardan hareketle bilinci kısaca, *'insanın içsel ve dışsal uyarılar vasıtasıyla elde ettiği bilginin, düşünce, duygu ve davranışlarının anlık olarak farkında olma, bilme hali'* olarak tanımlayabilmek mümkündür.

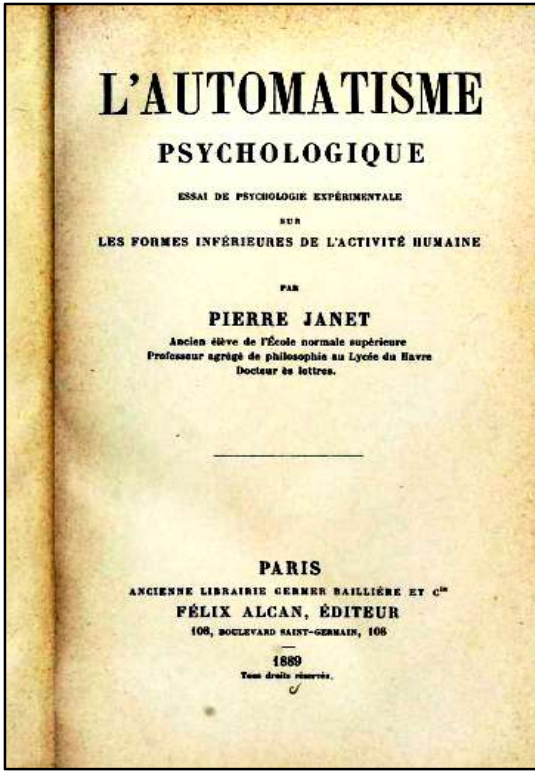
2. BİLİNÇALTI KAVRAMI

Literatürde bilinçte olduğu gibi bilinçaltının tanımında da bir uzlaşma bulunmamaktadır. Ayrıca "bilinçaltı" kelimesinin farklı disiplinler açısından kullanımında farklılıklar vardır. İngilizce "unconscious", "non-conscious", "non-conscious perception", "perception without awareness", "subconscious", "subthreshold", "implicit" gibi ifadeler literatürde rastlanılmaktadır. Türkçe'de ise bilinçaltı, bilinçdışı, farkında olmadan algı, şuuraltı, eşikaltı algı gibi ifadeler yer almaktadır. Yazarlardan bazıları bu farklılığı ifadeyi kullanan araştırmacının çalıştığı disipline, bazıları da araştırmacıların yaklaşımlarına bağlamaktadır (Powell, 1979; Tamietto ve De Gelder, 2010: 698).

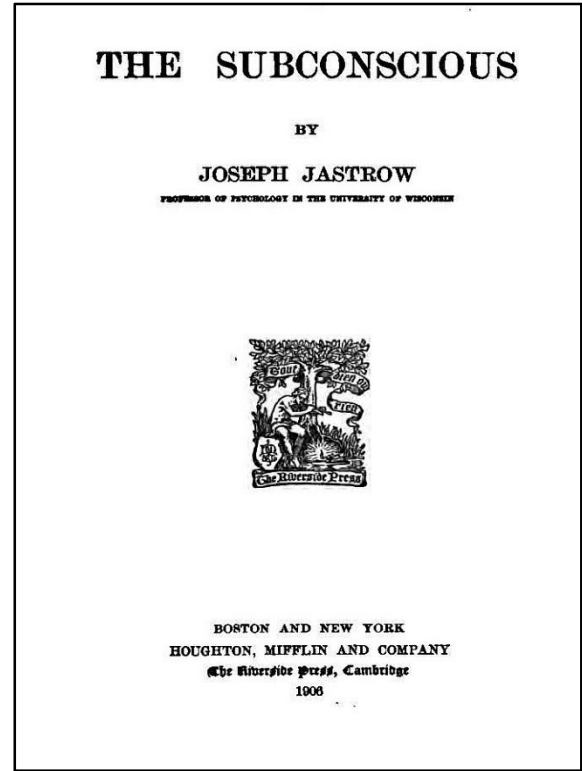
Felsefi açıdan tartışması çok daha eskiye ve farklı isimlere götürülebilmekle birlikte, bilinçaltı teriminin bugünkü bilimsel yaklaşıma yakın ilk kullanımı 1889 yılında kadar uzanır. Kavram bu anlamda ilk kez "L'Automatisme Psychologique" isimli kitabıyla (Resim-1) Pierre Janet tarafından kullanılmıştır (Janet, 1889). Daha sonra 1906 yılında Joseph Jastrow "The Subconscious" (Bilinçaltı) isimli kitabını (Resim-2) yayınlamıştır (Jastrow, 1906). Bundan iki yıl sonra 1908 yılında kitabın Fransızca çevirisi yapılmış ve önsözünü de yine Pierre Janet yazmıştır (Savaş, 2015).

Bugün hala süren kavramsal tartışmalar o dönemlerde de yaşanmış ve 1910 yılında aralarında Joseph Jastrow, Pierre Janet, Hügo Münsterberg, Theodore Ribot, Bernard Hart ve Morton Prince'in herbirinin makalelerinin bulunduğu "Subconscious Phenomena" isimli kitap (Resim-3) yayınlanmıştır (Münsterberg vd., 1910).

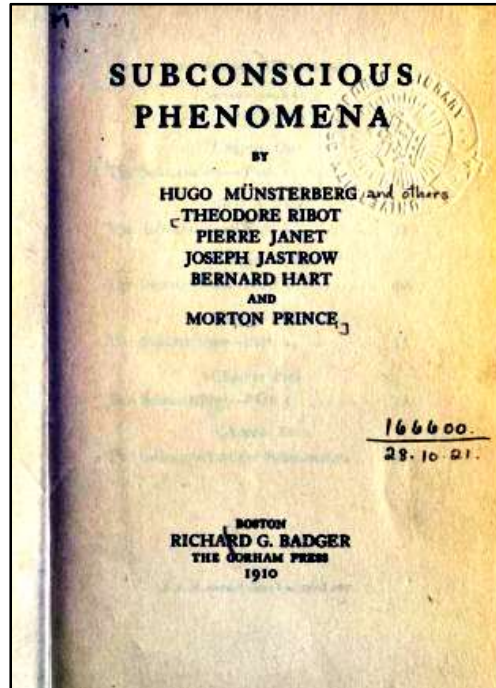
Bilinç ve bilinçaltına yönelik olarak gerek kavramsal ve gerekse içeriksel tartışmaların başlangıcının ve kökünün geçmişte olduğu ve devam ettiği söylenebilir. Tartışmaların özünün ilgili araştırmacıların dünya görüşünden, sosyo-kültürel ortamlarından ve hatta inançlarından da etkilendiği ifade edilebilir. Günümüzde literatürde kendisini gösteren kullanım çeşitliliği, uyuşmazlık ve ortak bir tanımın var olmasının gerisinde felsefeye, teolojiye ve sosyolojiye ilişkin tarihinin, varsayımlarının da olduğu belirtilebilir.

Resim-1 Pierre Janet'in 1889 yılında yayınlanan "L'Automatisme Psychologique" isimli kitabı.
www.archive.org (Erişim Tarihi: 14.09.2019).

Resim-2 Joseph Jastrow'un 1906 yılında yayınlanan The Subconscious (Bilinçaltı) isimli kitabı.
www.archive.org (Erişim Tarihi: 14.09.2019).

Resim-3 1910 yılında aralarında Hügo Münsterberg, Theodore Ribot, Joseph Jastrow, Pierre Janet, Bernard Hart ve Morton Prince gibi isimlerin ayrı ayrı yazılarının yer aldığı "Subconscious Phenomena" isimli kitap.
www.archive.org (Erişim Tarihi: 14.09.2019).

Buzdağı betimlemesiyle Freud ise insanın bilincini suyun üzerinde bulunan görünen kısma, bilinçaltını ise buzdağının suyun altında kalan ve görünmeyen kısmına benzetmektedir. Freud aslında ilk çalışmalarında ruhsal yaşamın “bilinç ve bilinçaltı” olarak iki bölümden oluştuğuna dair inancını ifade etmiştir. Freud daha sonra kuramına son şeklini verirken bilinç, bilinç öncesi ve bilinçdışı (bilinçaltı) olarak isimlendirmiştir (Schultz ve Schultz, 2007: 528’den akt. Söylemez, 2014: 145).

Topografik Model olarak da adlandırılan bu modelde bilinçdışı aslında farkında olmadığımız fakat duygu, düşünce ve davranışlarımızda etkin ve çoğunu yönlendiren istek, dürtü ve güdülerin tamamından meydana gelmektedir. Freud, kişinin kendi davranışlarının bilincinde olsa dahi, bunların altındaki zihinsel süreçlerin tam anlamıyla farkında olmadığını belirtmektedir (Freud, 1963; İnanç ve Yerlikaya, 2011: 19). Freud’un başlangıçtaki ayrımının dışına çıkarak, bilinçdışı ifadesini kullanmasını Cündioğlu (2008) felsefe ve psikoloji tarihinin cilvelerinden biri olarak görür ve bu karıştırmanın sebebinin sanıldığından daha karmaşık olduğunu belirtir. Bu konunun yeterince üzerinde durulmadığını söyleyen Cündioğlu (2008); Dictionnaire de l'Académie française'in 1930’lu basımlarında psikanalizin tanımında "bilinçdışı" değil, "bilinçaltı" kelimesi kullanıldığını ifade eder. Cündioğlu’na (2008) göre Janet, bilinçdışı teriminin metafizik spekülasyonlara açık olduğunu ve bu nedenle daha teknik ve arı bir terim teklif eder. Psikologlar ve ehl-i tababet arasında bilinçdışından daha çok tercih edilen ve topografik değeri daha yüksek olan bu kavram bilinçaltıdır ve bu nedenle klinik kullanımı da yaygınlaşmıştır (Cündioğlu, 2008). Freud’un Pierre Janet’in gizli hayranı olduğu kişilerin başında geldiğini belirten Cündioğlu’na göre (2008); “Jung ve Adler açıkça bu üstata borçlarını itiraf ederler, Freud ise ustalıklı gizler. Meslektaşları nezdinde Pierre Janet’in müridi/takipçisi görünmemek için gerçekte daha sağlıklı bir terim olan bilinçaltını kullanmak yerine, genç Freud, saha kenarında kalan bir isme, Schopenhauer’a dayanmayı tercih etmiş ve bilinçdışını öne çıkarmıştır.”

Kelimenin gerek ortaya çıkışında gerekse sonraki kullanımlarında aslında hemen hemen aynı anlama geldiği düşünülebilir. Cündioğlu (2008) bu noktada Etienne Rabaud’un Fransızca’dan Osmanlıca’ya Mehmed Ali Ayni’nin çevirdiği 1915 yılında basılan kitabına atıf yaparak bu durumdan bahsedildiğini ifade eder. Rabaud’un kitapta “Bilinçdışı Teorisinin Değeri” başlıklı kısmında psikolojik açıdan bilinçdışı olarak tanımlanan birçok olgunun mutlak olarak bilinçdışı değil aslında bilinçaltı olduğunu belirttiğini aktarır: “Bilinçdışı iddiası aslâ kabul edilemez. Çünkü bilinçdışını ispat amacıyla öne sürülen delillerin çoğu, sıradan bilinçaltı olgularından ibarettir” (Rabaud, 1915’ten akt. Cündioğlu, 2008).

Bilinçdışı ifadesinin hiçbir olumlu yanının olmadığını ve olumsuzlamayla saptanmış bir tanım olduğunu ifade eden Lawrence de Freud’u eleştirir: “Freud, işte bu yüzden yeğliyor bunu. Bilinçaltı ve önbilinci yeğlemez çünkü bunların her ikisinde de bir tür büyüyen bilinci, akılsal kavrayışın önünde gelen bulanık, yarı bilinci gündeme getirecekti. Oysa kendi bilinçdışısıyla akıllara böyle bir şeyi getirmiyor. O daha çok, öyle sanıyoruz, bilinçten geri tepeni, akılsal bilinçten ruha tepkiyi dile getirmek istiyor” Lawrence (2006: 25).

Bilinçdışının insanın ruhsal hayatının temeli olarak varsayılması gerektiğini belirten Freud, bilinçdışının çok daha büyük bir evreni kapsadığını ve kendisinden daha küçük olan bilinçlilik evrenini de içine aldığı ifade etmektedir (Jung, 2001’den akt. Odacı, 2007). Bilinçli olarak nitelendirdiğimiz her şeyin aslında bilinçdışı bir ön evresi olduğunu belirten Freud’a göre “Bilinçli olan ise sahnede kalabilir ve yine de ruhsal sürecin tüm değerine sahip olduğunun kabul edilmesi gerektiğini iddia edebilir. Bilinçdışı, asıl ruhsal gerçekliktir; en derin doğası bakımından bizim için dış dünyanın gerçekliği kadar bilinmezdir ve de bilincin verileri tarafından, dış dünyanın, duyu organlarımızın iletişimiyle temsil edildiği kadar eksik olarak temsil edilir” (Jung, 2001’den

akt. Odacı, 2007). Freud'un bilinçli olarak kabul ettiğimiz herşeyin aslında bilinçdışında gerçekleşen bir ön evresi olduğunu söylemesi önemlidir. Bu açıdan bilinçli olduğu varsayılan kararlarımızın ve davranışlarımızın aslında ön bir bilinçdışı süreçten geçtiği ifade edilebilir.

Jung, bilinçdışına bakışıyla Freud'dan ayrılır. Jung bu açıdan bilinçdışını sadece içimizde hoş görmediğimiz, çocuksu, hatta vahşice olan ve unutmak istediğimiz her şeyin kaynağı olarak nitelendirmez. Fordham, Jung'un bakışını şöyle anlatır: "... daha olumludur. Bütün bu özelliklerin bilinçdışı oldukları gerçektir ve bunlardan bilincin içinde beliren görüntüler de karmaşık ve biçimsizdir. Ancak, bilinçdışı bilincin de biçimlendiricisidir" (Fordham, 2011: 24). Bilincin biçimlendiricisi olması, karar ve davranışlarda bilinci etkilemesine işaret etmektedir. Bu açıdan bilincin bağımsız olmadığı değerlendirilebilir. Jung burada Freud'dan daha net ifadeler ile bilinci biçimlendiren bilinçdışı olduğunu ifade etmektedir.

Jung (2010) bilincin işlevlerinin sınırlı olduğunu belirterek bilinci bir tür 'darlık' olarak nitelendirmektedir. Jung'a göre bilincin darlığından bahsedilmesinin sebebi, çok az sayıda olguyu peşi peşine kucaklayabilmesidir (Jung, 2010: 76). Bilincin bir darlık olarak nitelendirilmesi aslında işlem kapasitesinin sınırlı olmasını karşılamaktadır. İnsanın çevresindeki milyonlarca uyarana aynı anda bilinçli bir dikkat sarfedebilmesi mümkün değildir. Çevreden gelen uyaranların çok olması ve bilincin bunların hepsine aynı dikkati gösterememesi insan doğasıyla da ilgilidir. Bu nedenle dikkatin odaklanmadığı uyaranlar bilinçaltı tarafından işlenmektedir.

Jung, bilinçli olarak farkına varmadığımız belli olayların olduğunu belirterek, "Bunlar deyim yerindeyse bilinç eşliğinin altında kalırlar. Bunlar olmuştur fakat subliminal olarak algılanmışlardır" demektedir (Jung, 1964: 5). Uyaranların hepsine aynı bilinçli dikkatin gösterilememesi eşğin altında kalanların subliminal olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bunların birey tarafından bilinçli olarak farkında olunması önemli değildir. Bilinçaltı tarafından algılanması yeterlidir.

İnsan davranışlarının temelinde aslında farkında olmadığımız, bilinmez bir sürecin yattığı hususunda Zweig şunları söyler: "Duygularımızın, eylemlerimizin yalnız aydın düşünceler ve bilinçli güçlerce güdüldüğünü ya da belirlendiğini sananlar buzdağının su üstü kesimiyle hesap yapanlardan daha zekice davranmış olamazlardı. Hayatımız hep akıl elemanı içinde ve göz önünde serbestçe yüzerek geçiyordu, hayat gemisi bilinçdışının parlamalarına sıkı sıkı bağlıydı" (Zweig, 2003: 53). Bu durum bilinç düzeyinde verdiğimiz düşündüğümüz kararlarımızın ve davranışlarımızın aslında bilinçaltı süreçlere sıkı sıkıya bağlı olduğu anlamını kuvvetlendirmektedir.

Bilinçli hareket ettiğimiz varsayımının tersine, kendimize bile itiraf etmekte güçlük çektiğimiz ve zihnimizin derinliklerinde yatan nedenler bilinçaltında saklıdır. Le Bon, bilinçli olarak nitelendirdiğimiz düşünsel yaşamın, bilinçsiz ruhsal yaşamla kıyasladığımızda, ruhsal yaşamın ancak çok küçük bir parçasını oluşturduğunu belirtir (Freud, 2000: 14). Le Bon, en titiz olduğunu düşündüğümüz çözümlerinin ve en dikkatli olduğunu düşündüğümüz gözlemlerin dahi ruhsal yaşamda çok az sayıda bilinçli nedenlerin varlığını kanıtlamaktan öteye geçemeyeceğini ifade eder (Freud, 2000: 14). Le Bon'a göre "Bilinçli dediğimiz eylemler, özellikle kalıtsal etkilerden oluşan bilinçsiz bir özden alır kaynağını. Bu öz atalara ilişkindir ve ırksal ruhu yapan sayısız kalıtsal yatkınlıkları bünyesinde barındırır. Davranışlarımızın açıklamakta sakınca görmediğimiz nedenlerinin gerisinde, hiç kuşkusuz varlığını itirafa yanaşmayacağımız gizli birtakım nedenler yer alır, ama onların da gerisinde bizim bile ayırımına varmadığımız daha gizli nedenler yatar. Günlük yaşamdaki davranışlarımızın çoğu, dikkatimizden kaçan gizli nedenlerin ürününden başka bir şey değildir" (Freud, 2000: 14).

İnsanların, davranışlarını açıklarken belirttiğinin aksine, kendisine dahi itiraf edemediği gerekçeleri söz konusu olabilir. Le Bon, hatta onların da gerisinde kişinin kendisinin dahi bilmediği nedenlerin

yattığına da vurgu yapar. Bu nedenle davranışlarımızın çoğunu "...dikkatimizden kaçan gizli nedenlerin ürünü" olarak ifade eder (Freud, 2000: 14).

Geçtan, bilinçaltının kapsamını açıklarken bilinçli algılamının dışındaki tüm zihinsel olayları içerdiğini belirtir (Geçtan, 1993: 27). Geçtan (1993) dinamik olarak ise bilinçaltının, sansür mekanizmasının devreye girmesiyle bilinç düzeyine ulaşma fırsatını bulamayan zihinsel süreçleri içerdiğini ifade etmektedir. Bu sansür mekanizmasının içeriğini ise "...gerçekliğe ve mantığa uymayan ve insanın içinden geldiğince doyurulmak istenen dürtüler" olarak açıklamaktadır (Geçtan, 1993: 27).

İnsanın dürtüleri, davranışlarının gerisinde yatan sebepler, mantık süreciyle açıklanamayacak içerikler olabilir. Bilincin süzgecinden geçen bu dürtülerin, kimi zaman Le Bon'un da ifade ettiği ((Freud, 2000: 14) kişinin kendisine dahi itiraf edemeyeceği arzu ve isteklerden oluşması da mümkündür.

Bilinçaltının dinamik etkinliğine yönelik olarak Küçükbezirici (2013) bilinçaltı zihni, "iyi ya da kötü her tohumu kabul eden toprak" benzetmesi yapmaktadır. Düşüncelerimizin etkin olduğunu ve tohumlara benzetilebileceğini ifade eden Küçükbezirici'ye (2013) göre bilinçaltına olumlu veya olumsuz ne ekilirse karşılığında o biçilir. Bilinçaltı tıpkı toprak gibi tohumun "iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olduğunu kanıtlamak ile uğraşmaz, düşüncelerinizin ya da önerilerinizin doğasına göre karşılık verir" (Küçükbezirici, 2013).

Dış çevreden çeşitli uyranlar vasıtasıyla bilinçaltına gelen verinin kabul edilmemesi, yani uyarının reddi gibi bir durum insan fizyoloji açısından söz konusu değildir. Ancak bilinçaltı bu veriyi yaşamsal deneyime ilişkin olarak tasnifleyip, düzenleyerek bilincin karar verme sürecinde etkin olarak işleyebilir. Bu açıdan bilinçaltından bilince sunulan veriler karar verme sürecinde etkili olan geçmiş deneyim ve birikim olarak da görülebilir.

Mlodinow'a göre de bilinçaltı, hayatı bilinçli olarak nasıl deneyimleyeceğimizden tutun, kendimizi ve başkalarını nasıl gördüğümüze, hayatımızda her gün meydana gelen şeylere yüklediğimiz anlamlara, hayatta kalmamızla ilgili hızlı kanaatlere ve kararlara ulaşma yeteneğimize ve bütün bu içgüdüsel deneyimlerin sonucunda yaptığımız şeyleri çok temelden etkilemektedir (Mlodinow, 2013: 13). Bu etki çoğu zaman bilinç düzeyinde gerçekleştirdiğimizi düşündüğümüz davranışların da temelini oluşturmaktadır. İnsanlar özellikle hızlı karar vermeleri gerektiği durumlarda hafızalarındaki geçmiş bilgi ve tecrübeleri doğrultusunda davranabilirler. Bu da bilinçaltının hızlı karar verilmesini gerektiren, özellikle hayatta kalma gibi durumlarda da etkin olduğunu göstermektedir.

Bilinçaltı, kimi zaman diğer disiplinlerde deyimleşmiş anlamlarda da kullanılmasına rağmen, herşeyin sadece depolandığı bilinçsiz pasif bir depo değil, düşünce, tutum ve eylemlerimize yön veren ve daha derinden kapsayan dinamik bir varlıktır. Bu varlık çoğu zaman farkında olmadığımız bir şekilde bu dinamik yönünü sergiler. Ancak insanlar karar ve davranışlarının kendi bilinçli süreçlerinin bir ürünü olduğu varsayımına sıkı sıkıya bağlıdır. İnsan gerçekleştirdiği herhangi bir davranışın nedeninin kendisinin dahi farkında olmadığı bilinçaltı süreçlerin bir sonucu olduğu fikrini kabul etmemeye eğilimlidir. Kişinin kendi karar ve davranışlarının aslında farkında olmadığı süreçlerden etkilendiği, kontrolün kaybedildiği düşüncesi dahi tek başına bireyin kaygılanması için yeterlidir.

Literatürdeki tanımlamalar ve tartışmalardan hareketle bilinçaltını kısaca, '*insanın bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreçlerinin, ilk örnekten (arketip) bu yana kodlanmış, bireysel geçmişte birikmiş ve anda devam eden, bilinç üzerindeki etkin, ani ve baskın sebebidir*' şeklinde tanımlayabilmek mümkündür.

3. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bilincin ve bilinçaltının kavramsal incelemesinde karşılaştığımız tanım ve anlam çeşitliliği, kullanım alanının fazla olması, tam bir fikir birliğine varılamamış olması insan beyninin hala gizemini koruyan bir organ olmasıyla da ilgilidir. Tıbbi teknolojilerinde, özellikle beyin görüntüleme tekniklerindeki gelişim eskisine nazaran daha spesifik ve daha detaylı verilere ve bulgulara ulaşılmasına imkan vermektedir. Bilinç ve bilinçaltının işlevlerine yönelik yapılan fizyolojik çalışmalar ilerleyen süreçte çok daha kesin bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri süregelen insan aklı, irade ve duygularla ilgili tartışmalar bilinç ve bilinçaltı ile ilgili tartışmalardan bağımsız değildir. Günümüzde de benzer tartışmalar devam etmektedir. Kavramsal olarak farklı nitelendirmeler olsa da bilinçaltı reklamcılık açısından bilincin dikkatin odaklandığı, farkında olunan bir süreci, bilinçaltının ise dikkatin odaklanmadığı, farkında olunmayan bir süreci ifade ettiği söylenebilir. Bilinçaltı uyaranların ölçümüne yönelik olarak kullanılan tekniklerde bilinçli dikkatin odaklanıp odaklanmaması ve dikkati yönlendirmeye ilişkin manipülatif deney modelleri de bunu doğrulamaktadır.

Bilinçaltı reklamcılık uygulamaları bilinç ve bilinçaltının ne olduğu ve uyaranların nitelik ve niceliklerine ilişkin kesin değerlendirmelere ihtiyaç duymaktadır. Bilinçaltı reklamcılığa yapılacak araştırmalar en temelinde bilinç ve bilinçaltının ne olduğuna ilişkin kavramsal bir temele sahip olması gerekir. Literatürde bu konuda bir karmaşanın olduğu ve kabul edilmiş kesin bir kesin bir tanımlamanın olmadığı da görülmektedir.

Bu nedenle bu çalışmada kavramsal bir zeminin oluşmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bilinç ve bilinçaltı kavramlarının literatürden elde edilen bilgiler ışığında yeniden tanımlamaları da yapılmıştır. Çalışmanın ileride yapılması muhtemel bilinçaltı reklamcılığa ilişkin teorik ve deneysel çalışmalara da katkı sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇALAR

- Andersson, O., Miettinen, T., Hytönen, K., Johannesson, M., & Stephan, U. (2017). Subliminal influence on generosity. *Experimental Economics*, 20(3), 531-555.
- Bargh, J. A. (2014). Our unconscious mind. *Scientific American*, 310(1), 30-37.
- Carlson, N. R. (2011). *Foundations of behavioral neuroscience*. (Çev. Muzaffer Şahin). Nobel Yayınları (8. Basım). İstanbul.
- Enç, M. (1974). *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Fordham, F. (2011). *Jung psikolojisinin ana hatları*. (Çev. Aslan Yalçın). Say Yayınları. 8. Baskı. İstanbul.
- Freud, S. (1963). *Introductory Lectures On Psycho-Analysis, Parts 1 and 2*, Freud, Hogarth Press.
- Freud, S. (1998). *Psikanaliz Üzerine*. Can Yayınları. İstanbul.
- Freud, S. (2000). *Kitle Psikolojisi*. (Çev. Kamuran Şipal). Cem Yayınevi. İstanbul.
- Geçtan, E. (1993). *Psikanaliz ve sonrası*. Remzi Kitabevi. 5. Basım. Ankara.
- İnanç, B. Y., & Yerlikaya, E. E. (2011). *Kişilik Kuramları*. Pegem Akademi Yayıncılık. Ankara.
- Janet, P. (1889). *L'Automatisme Psychologique* (Reprint: Société Pierre Janet, Paris, 1973). Paris: Félix Alcan.
- Jastrow, J. (1906). *The subconscious*. Houghton-Mifflin Boston.

Jung, C. G. (1964). *Man and his symbols*. Aldus Books. London.

Jung, C. G. (2010). *İnsan ruhuna yöneliş*. (Çev. Engin Büyükinal). Say Yayınları. 7. Baskı. İstanbul.

Karremans, J. C., Stroebe, W., & Claus, J. (2006). Beyond Vicary's fantasies: The impact of subliminal priming and brand choice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(6), 792-798.

Küçükbezirci, Y. (2013). Bilinçaltı mesaj gönderme teknikleri ve bilinçaltı mesajların topluma etkileri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(9).

Lawrence, D. H. (2006). *Ruhsal çözümleme ve bilinçdışının doğaçlaması*. (Çev. Erol Esençay). İlya Yayınevi. İzmir.

Mlodinow, L. (2013). *Subliminal: Bilinçdışınız davranışlarınızı nasıl yönetir?*. Okuyan Us Yayınları. İstanbul.

Münsterberg, H., Ribot, T., Janet, P., Jastrow, J., Hart, B., & Prince, M. (1910). *Subconscious phenomena*. RG Badger.

Odacı, S. (2007). *Bilinç Akışı Tekniği Bakımından James Joyce, Oğuz Atay, Adalet Ağaoğlu ve Emine İşınsu'nun Romanları*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. (Yayımlanmış Doktora Tezi).

Özkan, Z. (2002). *Bilincin gücü*. Hayat Yayınları. İstanbul.

Powell, R. C. (1979). The "Subliminal" versus the "subconscious" in the American Acceptance of Psychoanalysis, 1906–1910. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 15(2), 155-165.

Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve hiçlik*. İthaki Yayınları. İstanbul.

Savaş, İ. (2015). *Çocuğunuzun Resimleri Size Ne Anlatır?*. Nesil Basım Yayın. İstanbul.

Schultz, D. P. ve Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi / A history of modern psychology*. (Çev. Yasemin Aslay). Kaktüs Yayınları, İstanbul.

Söylemez, Y. S. (2014). *Türk Sinemasında Rüya Gerçeği: Semih Kaplanoğlu ve Yusuf Üçlemesi/Dream Reality in Turkish Cinema: Semih Kaplanoglu and Yusuf Trilogy*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi; Cilt 11, Sayı 25 (2014).

Sungur, S. (2007). *Bilinçaltı reklamcılık ve toplumsal Etkileri*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi. (29).

Tamietto, M., & De Gelder, B. (2010). Neural bases of the non-conscious perception of emotional signals. *Nature Reviews Neuroscience*, 11(10), 697-709.

Tura, S. M. (2011). *Histerik bilinç*. Metis Yayınları. İkinci Basım. İstanbul.

Wänke, M. (2016). Primes as hidden persuaders. *Current Opinion in Psychology*, 12, 63-66.

Zweig, S. (2003). *Freud ve öğretisi*. (Çev. Emin Eliçin). Papirüs Yayınevi. İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

Cündioğlu Dücan, Bilinçdışı'ndan Bilinçaltı'na, 20 Temmuz 2008, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ducanecundioglu/bilincdiindan-bilincaltina-11972> (Erişim Tarihi: 10.05.2018)

Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.03.2018)

<https://www.archive.org> (Erişim Tarihi: 14.09.2019)